

Patryk Kral

Wpływ klauzul abuzywnych na ważność umowy kredytu bankowego

Streszczenie

Artykuł prezentuje problematykę wpływu klauzul abuzywnych na ważność umowy kredytu bankowego. Autor skupia się na wadliwości mechanizmów przeliczeniowych stosowanych w umowach kredytowych waloryzowanych do waluty obcej. Problem ten dotyczy w szczególności tzw. „umów frankowych”, które były licznie zawierane w pierwszej dekadzie XXI wieku. Wahania kursu franka szwajcarskiego doprowadziły do kwestionowania tych postanowień umownych. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób nieuczciwe postanowienia wpływają na ważność umowy kredytu. Autor przedstawia swoje poglądy, mając na uwadze zarówno prawo krajowe oraz unijne, jak i bogate orzecznictwo sądów krajowych i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Pracę wyróżnia uwzględnienie wniosków płynących z najnowszej uchwały pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego. Artykuł wskazuje, w jakich okolicznościach umowa kredytu bankowego może się ostać, mimo abuzywności jej postanowień. W zakończeniu autor formułuje postulaty *de sententia ferenda* oraz *de lege ferenda*, które, w jego ocenie, przyczynią się do jeszcze skuteczniejszej ochrony konsumentów w przyszłości.

Słowa kluczowe

klauzule abuzywne, kredyt frankowy, kredyt bankowy, umowy frankowe

1. Wstęp

Tematyka klauzul abuzywnych wraca co jakiś czas do debaty publicznej za sprawą tak zwanych „kredytów frankowych”. Stosowanie postanowień niedozwolonych przez banki w umowach kredytowych denominowanych bądź indeksowanych do waluty obcej doprowadziło do zasadnych pytań o związanie konsumentów takimi ustaleniami oraz o ich ogólny wpływ na ważność tych umów. Występujące w orzecznictwie i doktrynie różne koncepcje zdają się podkreślać wagę oraz istotę tych zagadnień. Wydaje się *prima facie*,

że abuzywność sposobu określania kursu waluty obcej co do zasady prowadzić powinna do nieważności umowy kredytu bankowego w całości. Niniejsze opracowanie ma za zadanie zweryfikować wyżej wymienioną tezę oraz wskazać, w jakich okolicznościach nieuczciwe postanowienia umowne nie będą wpływały na ważność umowy.

Powyższe cele zrealizowane zostaną poprzez analizę zarówno prawa krajowego, jak i unijnego, które, co trzeba podkreślić, w sposób wyraźny wpłynęło na orzecznictwo polskich sądów. Wybór tematyki pracy nie jest więc przypadkowy. Przywołane rozbieżności skłaniają do syntetycznego przedstawienia argumentów przemawiających za uznaniem postawionej tezy za zasługującą na aprobatę. Ponadto społeczno-gospodarcze skutki potencjalnego kwestionowania ważności setek tysięcy umów kredytowych zmotywowały autora do zbadania tej tematyki. Pewnym wyróżnieniem pracy na tle innych opracowań może stać się uwzględnienie wniosków płynących z najnowszej uchwały pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 25 kwietnia 2024 roku. Nie powinno dziwić, że niniejsze wywody skupione będą na wpływie klauzul abuzywnych na umowy kredytowe denominowane lub indeksowane do waluty obcej. W oczywisty sposób uwagi odnosić będą się przede wszystkim do sposobu wyznaczania kursu franka szwajcarskiego, którego wahania na rynku doprowadziły do powstania pytań o prawną skuteczność ustanawianych mechanizmów.

W pierwszej części pracy poddane analizie zostaną podstawowe przepisy dotyczące umów kredytowych oraz abuzywności postanowień umownych. Zdefiniowanie podstawowych pojęć jest niezbędne do zrozumienia istoty poruszanych szczegółowo zagadnień. W drugiej części autor będzie prowadził wywody dotyczące wpływu tychże postanowień na ważność umów kredytowych. Zaprezentowane refleksje odnosić będą się także do bogatego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Ostatnia część skupiać będzie się na warunkach, które mogą konwalidować abuzywność, nie doprowadzając tym samym do upadku umowy kredytu. W zakończeniu autor podsumuje swoje uwagi, czyniąc przy tym wyraźne postulaty *de sententia ferenda* oraz *de lege ferenda*.

2. Zagadnienia ogólne oraz przepisy prawa krajowego i wspólnotowego

Głównym przedmiotem pracy jest analiza wpływu klauzul abuzywnych na ważność umowy kredytu bankowego. Na samym początku warto wskazać definicję legalną takiej umowy. Zgodnie z art. 69 ust. 1 Prawa bankowego¹, przez umowę kredytu bank zobowiązuje

¹ Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (t.j.: Dz.U. z 2023 r., poz. 2488, ze zm., dalej jako pr. bank.).

się oddać do dyspozycji kredytobiorcy na czas oznaczony w umowie kwotę środków pieniężnych z przeznaczeniem na ustalony cel, a kredytobiorca zobowiązuje się do korzystania z niej na warunkach określonych w umowie, zwrotu kwoty wykorzystanego kredytu wraz z odsetkami w oznaczonych terminach spłaty oraz zapłaty prowizji od udzielonego kredytu. Jest to zatem umowa nazwana uregulowana poza przepisami Kodeksu cywilnego². Ma ona charakter konsensualny, kauzalny i dwustronnie zobowiązujący³.

Spory w orzecznictwie oraz piśmiennictwie wywołuje natomiast kwestia wzajemności umowy kredytu⁴. Autor niniejszej pracy staje na stanowisku, że umowa kredytu jest umową wzajemną. Za takim wnioskiem przemawia wykładnia art. 69 ust. 1 pr. bank. w zw. z art. 487 § 2 k.c. Umowa kredytu konstytuuje obowiązki obu stron, a świadczenie jednej z nich jest odpowiednikiem świadczenia drugiej. Wszak nie budzi wątpliwości, że w świetle przywołanego wyżej przepisu prawa bankowego zobowiązanie kredytodawcy do udzielenia świadczenia pieniężnego na określony cel odpowiada zobowiązaniu kredytobiorcy do zapłaty oprocentowania i prowizji. Za chybiony trzeba uznać wniosek, że brak ekwiwalentności świadczeń z uwagi na tożsamość rzeczy będących przedmiotem umowy wyłącza jej wzajemny charakter. Słusznie w orzecznictwie zwrócono uwagę na „podobieństwo konstrukcji i ekonomicznych skutków umowy kredytu i umowy najmu (uznawanej za umowę wzajemną) - w obu przypadkach za możliwość korzystania, odpowiednio z pieniędzy i rzeczy, spełniane jest świadczenie pieniężne”⁵, co zdaje się przesądzać ostatecznie o wzajemnym charakterze umowy kredytu bankowego. Powyższe wnioski judykatura aprobuje w pełni⁶. Rozstrzygnięcie tej kwestii jest zaś kluczowe dla odpowiedniego zastosowania przepisów o zwrocie świadczeń nienależnych. Przepis art. 69 ust. 2 pr. bank. wskazuje natomiast *minimum minimorum* treści, jaką powinna zawierać umowa kredytu bankowego. W kontekście poruszanej problematyki warto przytoczyć pkt 4a tego przepisu, który wskazuje, że w przypadku umowy o kredyt denominowany lub indeksowany do waluty innej niż waluta polska, należy określić szczegółowe zasady określania sposobów i terminów ustalania kursu wymiany walut,

² Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j.: Dz.U. z 2023 r., poz. 1610, ze zm., dalej jako k.c.).

³ A. Niezgoda, *Udzielanie kredytów i pożyczek pieniężnych*, [w:] *Prawo finansowe*, red. A. Hanusz, Warszawa 2022, s. 603. Zob. także wyrok SA w Łodzi z 30 stycznia 2023 r., I ACa 840/22, LEX nr 3564528.

⁴ Szerzej na ten temat zob. S. Skowerski, *Charakter prawny umowy kredytu bankowego. Uwagi na tle artykułu 487 § 2 Kodeksu cywilnego*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” t. XVIII, 20 (2) 2023, s. 265-266. Por. także orzecznictwo przywołane przez Ł. Węgrzynowski, *Czy umowa kredytu jest umową wzajemną?*, LEX/el. 2022, <https://sip.lex.pl/#/publication/419846686>, 5.05.2024.

⁵ Wyrok SO w Warszawie z 1 października 2021 r., XXV C 1069/20, LEX nr 3304070.

⁶ Zob. m.in. wyrok SA w Warszawie z 12 sierpnia 2021 r., VI ACa 349/19, LEX nr 3301508 i cyt. tam orzecznictwo.

na podstawie którego w szczególności wyliczana jest kwota kredytu, jego transz i rat kapitałowo-odsetkowych oraz zasad przeliczania na walutę wypłaty albo spłaty kredytu. Na marginesie wskazać trzeba, że w myśl art. 5 ust. 1 pkt 3 pr. bank. udzielanie kredytu jest czynnością rdzennie bankową, co oznacza, że tylko banki i ewentualnie inne podmioty upoważnione ustawowo mogą dokonywać tej czynności⁷.

3. Ogólna charakterystyka klauzul abuzywnych

W tym miejscu wypada przedstawić ogólną charakterystykę klauzul abuzywnych, przy czym ograniczyć należy się do istoty takich postanowień. Szersza deliberacja na temat konkretnych nieuczciwych praktyk umownych odbywać będzie się we właściwej części wywodów. Zgodnie z art. 385¹ § 1 k.c. niedozwolone postanowienia umowne to takie, które nie zostały z konsumentem uzgodnione indywidualnie, kształtują jego prawa i obowiązki w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, a do tego rażąco naruszają jego interesy i nie są postanowieniami określającymi główne świadczenia stron, w tym cenę i wynagrodzenie, jeśli sformułowane są w sposób jednoznaczny. Konstrukcja tego przepisu pozwala wysunąć tezę, że przesłanki te muszą zaistnieć kumulatywnie, aby można było mówić o wystąpieniu klauzuli abuzywnej. Brak choćby jednego elementu wyłącza stwierdzenie nieuczciwości danego postanowienia. Inkryminowana klauzula umowna ponadto musi rażąco naruszać interesy i równowagę stron. Jest to swego rodzaju typ kwalifikowany naruszenia, bowiem „zwykle” zakłócenie relacji nie przesądza o abuzywnym charakterze postanowienia. Sformułowanie „rażące” oznacza takie ukształtowanie postanowienia, które już na pierwszy rzut oka pozwala postawić tezę, że doszło do naruszenia równowagi między kredytodawcą a kredytobiorcą. Zgodnie ze słownikową definicją, określenie „rażący” oznacza coś, co „daje się łatwo stwierdzić”, „rzuca się w oczy”, a także jest „bezsporne”⁸. Wykładnia językowa omawianego przepisu prowadzi do wniosku, że istotne i oczywiste odchylenie postanowienia umownego od zasady uczciwego wyważenia interesów i ryzyka obu stron skutkuje rażąco i nieusprawiedliwioną dysproporcją na niekorzyść konsumenta. Stanowisko to znajduje akceptację w orzecznictwie⁹. Ustawa wskazuje, że klauzule abuzywne nie wiążą konsumenta, jednak nie powoduje to automatycznie nieważności całej umowy. Wreszcie zasygnalizować

⁷ A. Niezgoda, op. cit., s. 602.

⁸ W. Doroszewski, *rażący*, [w:] *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/razacy;5488939.html>, 5.05.2024.

⁹ Wyrok SA we Wrocławiu z 5 listopada 2020 r., I ACa 572/20, LEX nr 3303510; wyrok SA w Katowicach z 30 maja 2022 r., I ACa 107/21, LEX nr 3369977.

trzeba, że zgodnie z § 3 art. 385¹ k.c. za niezgodnione indywidualnie postanowienie należy uznać w szczególności klauzulę przejętą z wzorca umowy zaproponowanego przez kontrahenta. Jest to istotne spostrzeżenie przy ocenie abuzywności indeksów przeliczeniowych stosowanych przez banki. Powszechnie wiadomo, że banki przedstawiały kredytobiorcom gotowe wzory umów do podpisania, bez realnej możliwości negocjacji postanowień. Takie klauzule, choć potwierdzone oświadczeniem kredytobiorcy o uprzednim poinformowaniu przez bank o ryzyku walutowym, z pewnością nie mogą być uznane za indywidualnie uzgodnione¹⁰. Trzeba też zauważyć, że treść art. 385¹ k.c. stanowi implementację do krajowego porządku prawnego postanowień dyrektywy w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich¹¹. Ten akt prawa wtórnego UE stanowi podstawę bogatego orzecznictwa TSUE, które wywiera znaczący wpływ na orzeczenia polskich sądów w tych sprawach.

4. Klauzule abuzywne a nieważność umowy kredytu bankowego

Analizę abuzywności mechanizmów przeliczeniowych należy rozpocząć od przypomnienia, w jaki sposób banki ustalały kurs waluty obcej. Przede wszystkim ustalany był on przez nie samodzielnie w tabelach kursowych na dzień przewalutowania¹², co już *prima facie* budzi wątpliwości co do uczciwości takiego rozwiązania. W świetle art. 385¹ § 1 k.c. należy uznać, że ukształtowana w taki sposób klauzula umowna rażąco godzi w interesy kredytobiorcy. Przede wszystkim tak ogólne postanowienie w żaden sposób nie pozwala konsumentowi zweryfikować prawidłowości ustalonego *de facto* dowolnie przez kredytodawcę kursu walutowego. W orzecznictwie słusznie wskazuje się, że zdawkowe jedynie określenie mechanizmów przeliczeniowych polegających na odwołaniu się do kursów walut ogłaszanych w siedzibie banku narusza równorzędność stron stosunku obligacyjnego oraz prowadzi do naruszenia interesów kredytobiorcy, nawet jeśli czynniki stosowane przez kredytodawcę były

¹⁰ Tak m.in. SA w Katowicach w wyroku z 30 maja 2022 r., I ACa 107/21, LEX nr 3369977: „Niemniej, decyzja powodów o zaciągnięciu kredytu wyrażonego w CHF, czy treść takich oświadczeń odnoszących się do ryzyka kursowego nie mogły zostać uznane za wystarczające dla przyjęcia, że bank należycie wypełnił obowiązek informacyjny. Wskazywany przez pozwanego zakres przekazanych powodom informacji nie obrazował skali możliwego wzrostu zadłużenia kredytowego, a tym samym nie uświadamiał powodom granic potencjalnego wzrostu zadłużenia [...]”. Por. także wyrok SA w Gdańsku z 19 stycznia 2021 r., I ACa 505/20, LEX nr 3190312.

¹¹ Dyrektywa Rady 93/13/EWG z 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.Urz.UE 1993 Nr L 95/29, ze zm., dalej jako dyrektywa 93/13). Zob. uwagi M. Jabłoński, K. Koźmiński, *Bankowe kredyty waloryzowane do kursu walut obcych w orzecznictwie sądowym*, Warszawa 2018, s. 37.

¹² Na podstawie analizy orzecznictwa oraz aneksu do umowy o kredyt hipoteczny z 2006 roku znajdującego się w materiałach prywatnych autora.

obiektywne i nie odbiegały od kursów innych banków czy średniego kursu NBP¹³. Już bowiem samo ryzyko dowolności w kształtowaniu sytuacji konsumenta naraża go na nieuzasadnione koszty i wystarcza do uznania tych postanowień za nieuczciwe¹⁴. Gorsza pozycja kredytobiorcy nie budzi więc wątpliwości. W odniesieniu do naruszenia dobrych obyczajów wskazuje się, że polega ono np. na skorzystaniu z braku profesjonalnej wiedzy konsumenta czy wykorzystaniu autorytetu banku jako instytucji zaufania publicznego¹⁵. Wydaje się, że miało to miejsce przy zawieraniu umów z omawianymi klauzulami. Nie należy zapominać, że ryzyko walutowe ponosił także kredytodawca. Fakt ten wzmacnia jednak przekonanie o konieczności jeszcze dokładniejszej realizacji „ponadstandardowego” obowiązku informacyjnego, co znajduje potwierdzenie w orzecznictwie¹⁶. Powyższe uwagi pozwalają definitywnie stwierdzić, że jednostronne ustalanie kursów walutowych, na podstawie wiadomych tylko bankowi zmiennych, rażąco narusza równowagę w stosunkach między kredytodawcą a kredytobiorcą, stanowiąc o abuzywności takiego mechanizmu.

Należy zatem zastanowić się nad wpływem takich niedozwolonych postanowień na ważność umowy kredytu. Notyfikować wypada, że przepisy dotyczące klauzul abuzywnych ograniczają się jedynie do stwierdzenia, że postanowienia te nie wiążą konsumenta, a strony związane są umową w pozostałym zakresie. Podkreślić jednak trzeba, że mechanizm waloryzacji określa główne świadczenie kredytobiorcy¹⁷. Przyjąć więc konsekwentnie należy, że sposób ustalania kursu wpływa na znajomość wielkości zadłużenia. Zgodnie z zasadą swobody umów, kredytobiorca powinien znać tę kwotę w chwili zaciągania zobowiązania, a nie dopiero w czasie wypłaty kredytu przez kredytodawcę. Inaczej będzie to prowadzić do rażącej dysproporcji między bankiem a, z natury rzeczy słabszym, konsumentem¹⁸. Klauzula waloryzacyjna wprost kształtuje wysokość świadczenia, zatem trudno uznać, że nie stanowi ona istotnego elementu treści czynności prawnej, czyli tzw. *essentialia negotii*. Pogląd ten wspiera dość klarowane orzecznictwo polskiego SN¹⁹. Nie bez znaczenia w tym miejscu pozostają też przepisy dyrektywy 93/13, które, zgodnie z wykładnią art. 4 ust. 2, pozwalają na przyjęcie, że taki sposób waloryzacji może być uznany za główny przedmiot umowy.

¹³ Wyrok SA w Katowicach z 19 sierpnia 2020 r., I ACa 1002/19, LEX nr 3102498.

¹⁴ Wyrok SA we Wrocławiu z 5 listopada 2020 r., I ACa 572/20, LEX nr 3303510.

¹⁵ G. Sikorski, *Nieważność umowy kredytu indeksowanego i denominowanego na skutek zastosowania w niej nieuczciwych postanowień*, „Transformacje prawa prywatnego” 2021, nr 4, s. 166.

¹⁶ Wyrok SA w Katowicach z 19 sierpnia 2020 r., I ACa 1002/19, LEX nr 3102498 i cyt. tam orzeczenia.

¹⁷ Postanowienie SN z 2 lipca 2023 r., I CSK 6214/22, LEX nr 3586590.

¹⁸ Wyrok SA w Warszawie z 12 września 2022 r., V ACa 401/21, LEX nr 3413088.

¹⁹ Wyrok SN z 4 kwietnia 2019 r., III CSK 159/17, LEX nr 2642144; wyrok SN z 9 maja 2019 r., I CSK 242/18, LEX nr 2690299; wyrok SN z 11 grudnia 2019 r., V CSK 382/18, OSNC-ZD 2021, nr 2, poz. 20.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej zaznacza jednak, że rozstrzygnięcie tej kwestii pozostaje w kompetencji sądu odsyłającego przy uwzględnieniu postanowień umowy oraz kontekstu tak faktycznego, jak i prawnego²⁰. Nie sposób nie zaznaczyć, że *ratio legis* dyrektywy jest ochrona konsumentów, więc taka prokonsumencka wykładnia przepisów przez Trybunał nie powinna zaskakiwać. Zresztą ze względów przedstawionych wyżej zasługuje ona, w ocenie autora, na aprobatę. Nie pozostaje zatem nic innego, jak uznać, że w tej formie umowa kredytu, pozbawiona tak istotnego elementu, nie może obowiązywać i należy stwierdzić jej nieważność. Od tej zasady istnieją jednak wyjątki, które zostaną omówione w kolejnym rozdziale. Przedstawiony pogląd autora zbieżny jest ze stanowiskiem pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego, który w najnowszej uchwale wskazał, że nakaz utrzymania umowy po wyłączeniu z niej klauzul abuzywnych nie ma charakteru absolutnego²¹. Eliminacja klauzuli przeliczeniowej zmienia w sposób znaczący istotę umowy, powodując, że umowa taka ostać w porządku prawnym się nie może. Tak dalekie przekształcenie nie może zatem wiązać stron²². Dość wspomnieć, że byłoby to sprzeczne z wolą umawiających się stron, co zdaje się definitywnie rozstrzygać tę kwestię.

Alternatywą dla unieważnienia umowy mogłaby stać się próba jej „odfrankowienia”. Jest to jednak pogląd całkowicie błędny. Ogólna reguła wynikająca z art. 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 stanowi, że po eliminacji z umowy klauzul abuzywnych wiąże ona strony w pozostałym zakresie, o ile jest to możliwe. Orzecznictwo TSUE precyzuje, że wykładnia tego przepisu nie stoi na przeszkodzie, aby sąd krajowy zastąpił nieuczciwe postanowienie przepisem o charakterze dyspozytywnym lub mającym zastosowanie, jeśli strony umowy wyrażą na to zgodę²³. Na gruncie polskiego porządku prawnego rozwiązanie to jest jednak nieakceptowalne. Po pierwsze, z powodów przytoczonych wyżej tak dalekie przekształcenie umowy kredytu byłoby nie do pogodzenia z wolą stron, a w szczególności kredytobiorcy żądającego unieważnienia umowy. Uzupełnienie luki powstałej po stwierdzeniu abuzywności mechanizmu waloryzacyjnego byłoby więc nadmierną ingerencją „w celu ratowania sytuacji

²⁰ Wyrok TSUE z 30 kwietnia 2014 r., C-26/13, Árpád Kásler i Hajnalka Kásler né Rabai v. OTP Jelzálogbank Zrt, ZOTSIS 2014, nr 4, poz. I-282; wyrok TSUE z 26 lutego 2015 r., C-143/13, Bogdan Matei i Ioana Ofelia Matei v. SC Volksbank România SA, ZOTSIS 2015, nr 2, poz. I-127; wyrok TSUE z 23 kwietnia 2015 r., C-96/14, Jean-Claude Van Hove v. CNP Assurances SA, ZOTSIS 2015, nr 4, poz. I-262.

²¹ Uchwała SN z 25 kwietnia 2024 r., III CZP 25/22, LEX nr 3709742.

²² Zob. ustne uzasadnienie powyższej uchwały dostępne na kanale Sądu Najwyższego na platformie YouTube: <https://youtu.be/EhMWNxTGTC4?t=2034>, 5.05.2024.

²³ Zob. „polski” wyrok TSUE z 3 października 2019 r., C-260/18, Kamil Dziubak i Justyna Dziubak v. Raiffeisen Bank International AG, prowadzący działalność w Polsce w formie oddziału pod nazwą Raiffeisen Bank International AG Oddział w Polsce, Ancienement Raiffeisen Bank Polska SA, LEX nr 2723333.

prawnej przedsiębiorcy stosującego niedozwolone postanowienie umowne”²⁴. Ponownie przypomnieć wypada, że celem dyrektywy 93/13 jest przywrócenie równowagi pomiędzy stronami umowy. Dyrektywa ta ma mieć także efekt odstraszący od dalszego stosowania klauzul abuzywnych. Tak daleko idąca konsekwencja, jaką jest nieważność umowy w całości, nie może budzić uzasadnionego sprzeciwu. Sankcja ta ma bowiem zniechęcić banki do wykorzystywania swojej dominującej pozycji. Dziwi zatem stanowisko występujące w doktrynie, które sugeruje, że z uwagi na to, że ryzyko wahań kursu dotyka również kredytodawcę, obciążenie kredytobiorcy nie może być uznane za naruszające jego interesy²⁵. Owszem, konsument powinien być świadomy ryzyka, jakie niesie za sobą dodanie klauzuli waloryzacyjnej do umowy kredytu, jednak powinno ono mieć dopuszczalną i nieprzekraczalną granicę²⁶. Nie powielając argumentacji już przywołanej w niniejszym opracowaniu, dodać tylko należy, że bank jako podmiot z reguły silniejszy powinien przewidywać w sposób szczególny, że ryzyko walutowe może znacząco wpłynąć także na jego niekorzyść. Na marginesie trzeba przypomnieć, że „kredyty frankowe” udzielane były w okresie, kiedy nie wskazywało na drastyczną zmianę kursu franka szwajcarskiego. Udzielanie tych kredytów mieściło się zatem w standardowym ryzyku, jakie niesie za sobą prowadzenie działalności bankowej. Podobnie nie wytrzymuje krytyki pogląd, że „zwiększona wysokość rat, a tym samym w konsekwencji i całość zadłużenia kredytobiorców skutkować może potencjalną niewypłacalnością klienta, jak miało to miejsce w niniejszej sprawie”²⁷. W takim wypadku bank jako profesjonalny podmiot mógł powstrzymać się od oferowania umów kredytowych z tak ukształtowanym mechanizmem, skoro miał ponosić tak duże ryzyko. Do tego jednak nie doszło, więc należy przypuszczać, że ocena zysków w odniesieniu do potencjalnych strat wypadła dla przedsiębiorcy pomyślnie. Nie jest więc słuszne oparcie argumentacji usprawiedliwiającej banki na tego typu wywodach. Kredytodawca powinien w tej sytuacji tym bardziej i tym wnikliwiej wyjaśnić klientowi ryzyko związane z tego rodzaju kredytem. Być może jakimś rozwiązaniem byłoby zaoferowanie kredytobiorcy instrumentu finansowego w postaci ubezpieczenia od ryzyka kursowego²⁸. W takim wypadku można byłoby dyskutować, czy na pewno doszło do rażącego naruszenia interesów klienta. Ponadto, wskazać wypada,

²⁴ Postanowienie SN z 24 listopada 2022 r., I CSK 3708/22, LEX nr 3556467.

²⁵ T. Nowakowski, *Skuteczność kredytów denominowanych udzielonych we frankach szwajcarskich. Glosa do wyroku s.apel. z dnia 30 maja 2018 r., I ACa 1233/17*, Glosa 2019, nr 4, s. 59. Zauważyć należy, że glosowany wyrok z powodów proceduralnych został uchylony przez Sąd Najwyższy.

²⁶ Wyrok SA w Gdańsku z 27 października 2021 r., V ACa 32/21, LEX nr 3334526.

²⁷ T. Nowakowski, op. cit.

²⁸ Wyrok SA w Katowicach z 7 czerwca 2022 r., I ACa 1222/21, LEX nr 3392173.

że zagrożenie sankcją nieważności ma mieć również skutek *pro futuro*, prowadząc do zaniechania stosowania niedozwolonych postanowień umownych²⁹. Ewentualne wątpliwości można rozwiązać za pośrednictwem dyrektywy wykładni stanowiącej, że niejasności umowy powinny obciążać tego, kto ją przygotował (reguła *in dubio contra proferentem*)³⁰. Powyższe wywody skwitować należy celną uwagą katowickiego Sądu Apelacyjnego: „Ponadto skarżący [bank – przyp. autora] zapomina, że to on, jako profesjonalista mógł na rynku międzybankowym zabezpieczyć ewentualne ryzyko dalszego osłabienia CHF względem PLN, natomiast powódka nie dysponowała żadnymi możliwościami w tej kwestii”³¹. Mechaniczne zastosowanie średniego kursu NBP bądź przewalutowanie kredytu do PLN niweczyłoby zatem *ratio legis* dyrektywy 93/13. Jak bowiem słusznie wynika z orzecznictwa TSUE oraz polskich sądów, sąd krajowy ma przede wszystkim ingerować negatywnie, czyli ograniczyć się do usunięcia niedozwolonych warunków, nie zmieniając przy tym ich treści³². Nie jest rolą sądu próba ratowania umowy, która zawiera klauzule abuzywne. Ryzyko konsekwencji stosowania niedozwolonych postanowień spoczywa na przedsiębiorcy. Uprawnienie sądu do zastąpienia wadliwego mechanizmu przeliczeniowego jest dozwolone wyłącznie, jeśli można zastosować przepisy krajowe o charakterze *ius dispositivum* lub takie, które mają zastosowanie, jeżeli strony umowy wyrażą na to zgodę. Polski porządek prawny nie przewiduje jednak obecnie tego typu rozwiązań. Przykładowo, art. 358 § 2 k.c., który stanowi, że wartość waluty obcej określa się według kursu średniego ogłaszanego przez Narodowy Bank Polski z dnia wymagalności roszczenia, chyba że ustawa, orzeczenie sądowe lub czynność prawna zastrzega inaczej, nie może mieć zastosowania do „kredytów frankowych”. Słusznie zauważa Sąd Najwyższy, że przepis ten należy odczytywać łącznie z § 1, co ogranicza jego zastosowanie do przedmiotu zobowiązania, którym jest określona suma pieniężna wyrażona w walucie obcej³³. Z tego względu nie można go zastosować mimo jego dyspozytywnego charakteru. Natomiast przepisy takie jak art. 56 k.c. czy art. 354 k.c. również nie mogą stanowić podstawy określenia innego sposobu ustalenia wiążącego strony kursu, ponieważ są to przepisy ogólne,

²⁹ W. Gontarski, *Przewalutowanie kredytu według kursu z dnia wypłaty kredytu jako konsekwencja niedozwolonej klauzuli. Glosa do wyroku SN z dnia 14 lipca 2017 r., II CSK 803/16*, LEX/el. 2017.

³⁰ Uchwała SN(7) z 20 czerwca 2018 r., III CZP 29/17, OSNC 2019, nr 1, poz. 2.

³¹ Wyrok SA w Katowicach z 7 czerwca 2022 r., I ACa 1222/21, LEX nr 3392173.

³² Wyrok TSUE z 3 października 2019 r., C-260/18, Kamil Dziubak i Justyna Dziubak v. Raiffeisen Bank International AG, prowadzący działalność w Polsce w formie oddziału pod nazwą Raiffeisen Bank International AG Oddział w Polsce, Anciennement Raiffeisen Bank Polska SA, LEX nr 2723333. Wyrok SA w Katowicach z 7 czerwca 2022 r., I ACa 1222/21, LEX nr 3392173. Zob. szerzej na ten temat W. Gontarski, op. cit.

³³ Uchwała SN z 25 kwietnia 2024 r., III CZP 25/22, LEX nr 3709742.

a nie dyspozytywne. Takie wnioski znajdują akceptację na gruncie wspomnianej wyżej uchwały SN z dnia 25 kwietnia 2024 roku³⁴.

Powyższe uwagi uprawniają do stwierdzenia, że w aktualnym porządku prawnym eliminacja niedozwolonych postanowień odnoszących się do sposobu ustalania kursu walutowego prowadzi do upadku umowy. Poczynić trzeba jednak parę zastrzeżeń. Po pierwsze, nie jest to reguła absolutna, bowiem istnieją od niej wyjątki. Przedstawione one zostaną w następnym rozdziale. Po drugie, z samego celu ustanowienia dyrektywy 93/13 wynika, że kredytobiorca powinien zostać rzetelnie poinformowany przez sąd o wszystkich skutkach unieważnienia umowy, włącznie z zasadami wzajemnych rozliczeń. W razie wyraźnej woli konsumenta, aby doszło do upadku umowy, sąd zobligowany jest uwzględnić to stanowisko, niezależnie od własnego przeświadczenia o niesłuszności tego oświadczenia³⁵. W świetle przepisów wspólnotowych TSUE wskazał, że „wola konsumenta przeważa nad wdrożeniem systemu ochrony [...]”³⁶, co zdaje się być rozwiązaniem racjonalnym i hołdującym prawniczej zasadzie, że chcącemu nie dzieje się krzywda. Skorzystanie z mechanizmu ochrony jest bowiem uprawnieniem konsumenta, nie zaś jego wiążącym obowiązkiem.

5. Sanowanie klauzul abuzywnych a nieważność umowy kredytu

Omawiane klauzule abuzywne powodują nieważność podobną do nieważności bezwzględnej. Nie są to jednak pojęcia tożsame, bowiem należy zaznaczyć różnicę, jaką jest możliwość zaakceptowania przez konsumenta niedozwolonego postanowienia umownego. Uprawnienie to nie powinno budzić konsternacji, kiedy przeanalizuje się istotę dyrektywy 93/13. Celem dyrektywy jest przede wszystkim ochrona konsumentów przed negatywnymi skutkami zamieszczenia w umowie klauzul abuzywnych oraz zapewnienie skutecznych środków mających za zadanie przywrócić równowagę stron. Zasadnie w piśmiennictwie podkreśla się, że przepisy dyrektywy 93/13, a w szczególności przepisy dotyczące sankcjonowania naruszenia zawartych w niej wymogów stawianych przedsiębiorcom, należy wykładać rozszerzająco, co ma „zrekompensować nierównowagę”³⁷. W związku z powyższym

³⁴ W tej materii por. ustne uzasadnienie uchwały SN dostępne na kanale Sądu Najwyższego na platformie YouTube: <https://youtu.be/9-mT5ZmmEWw?t=601>, 5.05.2024.

³⁵ Zob. pkt 68 wyroku TSUE z 3.10.2019 r., C-260/18, Kamil Dziubak i Justyna Dziubak v. Raiffeisen Bank International AG, prowadzący działalność w Polsce w formie oddziału pod nazwą Raiffeisen Bank International AG Oddział w Polsce, Anciennement Raiffeisen Bank Polska SA, LEX nr 2723333.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ W. Gontarski, op. cit.

nie może ostać się pogląd, iż artykuł 6 ust. 1 dyrektywy 93/13 stoi na przeszkodzie pozostawieniu konsumentowi swobody w ewentualnym sanowaniu abuzywnych postanowień. Sformułowanie, że takie postanowienia „nie wiążą” już na pierwszy rzut oka uprawnia do twierdzenia, że kredytobiorca nie może być dotknięty jakimikolwiek negatywnymi skutkami klauzul niedozwolonych. Konsument może więc potwierdzić występujące w swojej umowie postanowienia abuzywne, aby uniknąć negatywnych konsekwencji upadku umowy, poprzez złożenie „świadomej, wyraźnej i wolnej zgody”³⁸. Skutkiem takiego działania jest jednostronne przywrócenie skuteczności umowie *ex tunc*. W innym wypadku sąd zobowiązany jest do stwierdzenia nieważności umowy w całości. Orzeczenie w tym przedmiocie ma charakter wyłącznie deklaratoryjny, czyli wywołuje skutki od początku oraz z mocy prawa³⁹. Inną możliwością nadania skuteczności klauzulom abuzywnym jest ich zaakceptowanie w drodze dwustronnej umowy i stwierdzenie, że postanowienia te traktować należy jako ważne *ex tunc*⁴⁰. Zgoda konsumenta musi jednak spełniać wskazane wyżej warunki. Na gruncie obowiązujących dzisiaj przepisów nie ma innej możliwości, aby utrzymać w mocy umowę, która zawierała niedozwolone klauzule odnoszące się do głównego przedmiotu świadczenia. Wcześniej przedstawione uwagi na temat braku możliwości modyfikacji przez sąd mechanizmu ustalenia kursu walutowego zachowują w tym miejscu swoją aktualność i nie ma powodu, aby przytaczać je raz jeszcze. Uznać zatem należy, że standardowym sposobem działania sądu powinno być stwierdzenie nieważności umowy po uprzednim poinformowaniu konsumenta o skutkach takiego orzeczenia, chyba że wyrazi on sprzeciw i wskaże inną drogę postępowania. W takiej sytuacji wola kredytobiorcy będzie miała pierwszeństwo, nie doprowadzając w rezultacie do upadku umowy.

6. Podsumowanie pracy oraz postulaty *de sententia ferenda* i *de lege ferenda*

Zbliżając się do końca, wskazać trzeba, że powyższe uwagi opierają się na założeniu, iż sąd drobiazgowo zbada postanowienia umowne, dochodząc następnie do przekonania, że w danej umowie występują klauzule abuzywne. Tylko wówczas przydatne okażą się wywody na temat nieważności umowy kredytu. Elementy, które można uwzględnić w procesie oceny przedstawiono lapidarnie w rozdziale drugim oraz pierwszej części rozdziału trzeciego.

³⁸ Wyrok SN z 14 lipca 2017 r., II CSK 803/16, OSNC 2018, nr 7-8, poz. 79 i przywołane tam orzecznictwo TSUE.

³⁹ Uchwała SN(7) z 20 czerwca 2018 r., III CZP 29/17, OSNC 2019, nr 1, poz. 2.

⁴⁰ *Ibidem*.

Mając na względzie powyższe rozważania, można skłonić się ku zaaprobowaniu tezy postawionej we wstępie. Wpływ klauzul abuzywnych na ważność umowy kredytu jest znaczący. W przypadku, kiedy nieuczciwe postanowienie dotyczy mechanizmu przeliczeniowego, trzeba stwierdzić, że umowa jest co do zasady nieważna. Konwalidacji klauzuli może dokonać następczo konsument, lecz musi być to zgoda wyraźna i niebudząca wątpliwości. Sąd może utrzymać takie postanowienie jedynie, gdy żąda tego kredytobiorca. Sprzeciw budzić musi zaś próba wyznaczenia w miejsce usuniętego postanowienia innego sposobu określenia kursu waluty obcej. Sformułować należy zatem kilka postulatów co do przyszłego orzecznictwa oraz ewentualnych zmian w prawie.

De sententia ferenda wskazać trzeba, że sądy krajowe jako jednocześnie sądy unijne powinny przede wszystkim dążyć do jednolitego stosowania prawa Unii Europejskiej. Wszystkie najważniejsze zagadnienia związane z kredytami indeksowanymi lub denominowanymi do waluty obcej wyjaśnione zostały już przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, który jako jedyny uprawniony jest do dokonywania wiążącej wykładni przepisów prawa wspólnotowego. Poprzeć zatem należy postulat o potrzebie szerszego korzystania z instytucji pytania prejudycjalnego do TSUE w razie ewentualnego pojawienia się kolejnych wątpliwości w tych sprawach. Wypada wspomnieć, że potencjał ten w Polsce uwolniony został dopiero przez Sąd Okręgowy w Warszawie w 2018 roku. Prawa UE nie należy się bać, bowiem postulat szerokiej ochrony konsumentów nie występuje wyłącznie w prawie wspólnotowym, ale znajduje swój wyraz także w polskim porządku prawnym⁴¹. Sądy krajowe powinny dążyć zatem do dalszego jednolitego stosowania przepisów w ramach „spraw frankowych”. W sukurs temu postulatowi idzie niedawna i cytowana dość często przez autora uchwała SN⁴², która rozstrzygnęła kilka ważnych spraw w sposób racjonalny i funkcjonalny. Na samym końcu zaznaczyć trzeba, że *summa summarum* orzecznictwo poradziło sobie ze sprawami „kredytów frankowych” dość dobrze.

Nie można jednak stracić z oczu kolejnych wyzwań, które przed sądami krajowymi mogą się pojawić. Pierwszym z nich jest kwestia kredytów zawartych pierwotnie w PLN, a dopiero następnie przewalutowanych i uzależnionych od kursu franka szwajcarskiego. Linia orzecznicza w tym zakresie dopiero się kształtuje, jednakże zdaje się ona przybierać

⁴¹ Zgodnie z art. 76 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U., Nr 78, poz. 483, ze zm.): „Władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Zakres tej ochrony określa ustawa”.

⁴² Mowa o uchwale SN z 25 kwietnia 2024 r., III CZP 25/22, LEX nr 3709742, którą autor tej pracy w pełni aprobuję.

na ogół kierunek korzystny dla konsumentów⁴³. Nieśmiało zasygnalizować trzeba, że podobne trudności występują tam, gdzie umowa kredytu zawarta została między bankiem a przedsiębiorcą. Przedsiębiorcy nie korzystają bowiem z ochrony, która przysługuje konsumentom w ramach dyrektywy 93/13, mimo że ich sytuacja jest właściwie jednakowa. Jest to jednak zagadnienie, któremu poświęcić należałoby oddzielną pracę⁴⁴.

Dokonując analizy problematyki kredytów denominowanych lub indeksowanych do waluty obcej, autor doszedł do wniosku, że niezbędne jest zaproponowanie polskiemu ustawodawcy kierunków zmian w prawie. W jego ocenie doprowadzą one do szerszej i pełniejszej ochrony konsumentów *sensu largo*, wpisując się w ramy dyrektywy 93/13. Po pierwsze, należy w sposób prawidłowy implementować tę dyrektywę do polskiego porządku prawnego. W tym celu przepis art. 385¹ § 2 k.c. powinien brzmieć: „Jeżeli postanowienie umowy zgodnie z § 1 nie wiąże konsumenta, strony są związane umową w pozostałym zakresie po wyłączeniu z niej tego postanowienia, o ile jest to możliwe”. Brak pełnego przyjęcia dyrektywy 93/13 skutkowało rozbieżnościami w podejściu orzecznictwa do kwestii możliwości unieważnienia umów kredytowych. Uchwała Izby Cywilnej SN zdaje się przesądzać ostatecznie to zagadnienie, jednakże dla uniknięcia problemów w przyszłości warto, aby ustawodawca dokonał całkowitej transpozycji unijnej dyrektywy. Po drugie, w aktualnym porządku prawnym nie ma możliwości zastąpienia klauzuli waloryzacyjnej, ponieważ, jak wskazano wcześniej, na próżno szukać przepisów *ius dispositivum*, które mogłyby znaleźć zastosowanie w takiej sytuacji. Autor proponuje zatem dodanie § 5 do art. 385¹ k.c. w brzmieniu: „Jeśli skutek braku związania konsumenta postanowieniem, o którym mowa w § 1, umowa nie może dalej obowiązywać, sąd może za jego zgodą uzupełnić w tym zakresie umowę zgodnie z odrębnymi przepisami”. Aby przepis ten mógł obowiązywać w poruszanych w niniejszym opracowaniu sprawach, należałoby znowelizować również przepis art. 69 pr. bank., uzupełniając go o § 4: „W przypadku uznania na podstawie odrębnych przepisów, że zasady, o których mowa w ust. 2 pkt 4a nie wiążą konsumenta, sąd może za jego zgodą określić jako sposób ustalenia wartości waluty obcej kurs średni ogłaszany przez Narodowy Bank Polski z dnia wymagalności roszczenia albo określić, że umowa kredytu będzie realizowana w walucie polskiej”, a także o § 5: „W przypadkach, o których mowa w § 4 sąd ustala wysokość pozostałych świadczeń obu stron”. Wskazane postulaty *de lege ferenda*

⁴³ Wyrok SA w Warszawie z 22 stycznia 2020 r., I ACa 473/18, LEX nr 3081253; wyrok SO w Warszawie z 13 maja 2021 r., IV C 2391/20, LEX nr 3278659.

⁴⁴ Ograniczyć trzeba się do wskazania, że sądy w takich sprawach decydują się raczej na stwierdzenie nieważności umowy kredytu. Tak np. Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z 24 listopada 2022 r., VII AGa 447/22, niepubl.

powinny wzmocnić ogólną ochronę konsumentów i kredytobiorców, pozostawiając im swobodną możliwość decyzji w zakresie ukształtowania swojej sytuacji prawnej. Służą one także przywróceniu równowagi stron w przypadku wystąpienia umów zawierających klauzule abuzywne. W myśl art. 3 k.c. proponowane przepisy z uwagi na ich cel oraz niepogarszanie sytuacji konsumentów mogłyby mieć moc wsteczną i być stosowane do postępowań jeszcze niezakończonych. W tym miejscu trzeba natomiast podkreślić, że ewentualna interwencja ustawodawcy musi być poprzedzona wszechstronną analizą zgodności zmian z prawem unijnym i ugruntowanym orzecnictwem luksemburskiego Trybunału Sprawiedliwości. Ponadto wydaje się, że zmiana przepisów dotycząca konkretnie „kredytów frankowych” może okazać się już bezprzedmiotowa, skoro sądy wypracowały w tych sprawach w miarę jednolitą linię orzecniczą. Nie tracą jednak na znaczeniu uwagi o konieczności pełnej implementacji dyrektywy 93/13, aby kompleksowo chronić konsumentów przed nieuczciwymi praktykami w przyszłości.

Patryk Kral

Student II roku prawa w Akademii Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie. Członek Koła Naukowego Prawa Cywilnego, Koła Naukowego Procesu Karnego oraz Koła Naukowego Retoryki. Jego główne zainteresowania naukowe dotyczą prawa konstytucyjnego oraz prawa i postępowania administracyjnego. Interesuje się także zagadnieniami prawa bankowego oraz prawa lotniczego.

The impact of abusive clauses on the validity of bank loan agreement

Summary

The article addresses the issue of the impact of abusive clauses on the validity of bank loan agreements. The author focuses on the deficiencies of conversion mechanisms used in loan agreements linked to foreign currencies. This problem particularly concerns the so-called "Swiss franc loans", which were widely contracted in the first decade of the 21st century. Fluctuations in the Swiss franc currency led to questioning of these contractual provisions. The purpose of the article is to answer the question of how unfair terms affect the validity of loan agreements. The author presents his views considering both domestic and EU law, as well as the cases of national courts and the Court of Justice of the European Union (CJEU).

A distinctive feature of this article is the inclusion of conclusions drawn from the latest resolution of the full bench of the Civil Chamber of the Supreme Court. The article highlights the circumstances under which a bank loan agreement can be maintained despite the abusiveness of its provisions. In conclusion, the author formulates proposals for future judgments and legislative changes, which, in his opinion, will contribute to more effective consumer protection in the future.

Key words

abusive clauses, Swiss franc loan, bank loan agreement, Swiss franc agreement

Bibliografia

1. P. Asłanowicz, *Skutki abuzywności klauzul*, [w:] *Kredyty waloryzowane do waluty obcej w praktyce orzeczniczej*, Warszawa 2023.
2. W. Doroszewski, *rażący*, [w:] *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/razacy;5488939.html>, 5.05.2024.
3. W. Gontarski, *Przewalutowanie kredytu według kursu z dnia wypłaty kredytu jako konsekwencja niedozwolonej klauzuli. Glosa do wyroku SN z dnia 14 lipca 2017 r., II CSK 803/16*, LEX/el. 2017.
4. M. Jabłoński, K. Koźmiński, *Bankowe kredyty waloryzowane do kursu walut obcych w orzecznictwie sądowym*, Warszawa 2018.
5. K. Kohutek, *Umowy kredytów frankowych – ocena na gruncie przesłanek nieważności i abuzywności*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2022, nr 7.
6. A. Niezgoda, *Udzielanie kredytów i pożyczek pieniężnych*, [w:] *Prawo finansowe*, red. A. Hanusz, Warszawa 2022.
7. T. Nowakowski, *Skuteczność kredytów denominowanych udzielonych we frankach szwajcarskich. Glosa do wyroku s.apel. z dnia 30 maja 2018 r., I ACa 1233/17*, Glosa 2019, nr 4.
8. B. Ostrzechowski, *Dopuszczalność uzupełnienia umowy po wyłączeniu z niej klauzuli abuzywnej. Glosa do wyroku SN z dnia 14 lipca 2017 r., II CSK 803/16*, Glosa 2019, nr 3.
9. D. Rogoziński, *Kwestionowanie umów kredytów frankowych o charakterze mieszanym (konsumencko-gospodarczym)*, LEX/el. 2023.

10. G. Sikorski, M. Zejda, *Nieważność umowy kredytu indeksowanego i denominowanego – wnioski z orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2021, nr 7.
11. G. Sikorski, *Nieważność umowy kredytu indeksowanego i denominowanego na skutek zastosowania w niej nieuczciwych postanowień*, „Transformacje prawa prywatnego” 2021, nr 4.
12. S. Skowerski, *Charakter prawny umowy kredytu bankowego. Uwagi na tle artykułu 487 § 2 Kodeksu cywilnego*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” t. XVIII, 20 (2) 2023.
13. M. Urban-Theocharakis, *Skutki wyeliminowania z umowy kredytu hipotecznego klauzuli waloryzacyjnej zawierającej niedozwolone postanowienia umowne. Glosa do wyroku SN z dnia 28 października 2019 r., IV CSK 309/18*, LEX/el. 2019.
14. Ł. Węgrzynowski, *Czy umowa kredytu jest umową wzajemną?*, LEX/el. 2022, <https://sip.lex.pl/#/publication/419846686>, 5.05.2024.